

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het donkenlandschap in prehistorische tijd.

Louwe Kooijmans, L.P.; Mol, J.A.; Bakels, C.C.; Wijngaarden-Bakker, L.H. van

Citation

Louwe Kooijmans, L. P., Mol, J. A., Bakels, C. C., & Wijngaarden-Bakker, L. H. van. (2007). Het donkenlandschap in prehistorische tijd. *Mededelingenblad Van De Historische Vereniging Hardinxveld-Giessendam*, 29(2), 21-28. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/83217>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/83217>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

MEDEDELINGENBLAD

HISTORISCHE VERENIGING HARDINXVELD-GIESSENDAM

JAARGANG 29 NUMMER 2

NAJAAR 2007

INHOUD

	pag.
Van de voorzitter	1
Reacties op het Mededelingenblad voorjaar 2007	2
De grenspaal	4
Het bestuur in actie	4
Herinneringen aan burgemeester De Boer	12
De HAGI-manifestatie (1957)	14
Genealogie en kwartierstaten	17
Poëzieversje	20
Het donkenlandschap in prehistorische tijd	21
't Peerd van Bergeijk	28
In en om de molen van Vermeulen in Hardinxveld	29
Mijn opa	45
Wetenswaardigheden	47
Recensies	50
Schenkeningen	52
Aan tafel!	54
Publicaties en overige uitgaven	Omslag 3

Omslagfoto: De molen van Vermeulen (1900). Collectie Historische Vereniging

COLOFON

Uitgever	Historische Vereniging Hardinxveld-Giessendam
Hoofdredactie	J.F. Teeuw-van der Plas
Redactie	W.F. van de Bree-Ooms, A. Dubbeldam-van der Waal van Dijk
Foto's	Fotoarchief van de Historische Vereniging, J. Dubbeldam, J.J. van Houwelingen, W.F. van de Bree-Ooms
Druk en lay-out	Grafisch Bedrijf Tuijtel bv
Oplage	1000
Redactieadres	Amerhof 9, 3371 SZ Hardinxveld-Giessendam, telefoon 0184- 416380, e-mail: jannyteeuw@kpnplanet.nl
Verschijnen	Tweemaal per jaar en wordt gratis toegezonden aan de ca. 900 leden van de vereniging en de zusterorganisaties in de regio. Er is een beperkt aantal exemplaren beschikbaar voor belangstellenden, Losse verkoopprijs: € 3,50
Copyright	Overname van artikelen of gedeelten daarvan is toegestaan mits vermelding van de bron en toezending van een exemplaar.

BESTUUR

T. Sluimer	Parallelweg 126	3371 GE	Hardinxveld-Giessendam	0184-616107	voorzitter
W. F. van de Bree-Ooms	Buitendams 77	3371 BB	Hardinxveld-Giessendam	0184-614563	secretaris
A. Kampman-Timmer	Graafland 82a	2964 GA	Groot-Ammers	0184-601741	penningmeester
M. J. H. de Haan	Buitendams 4	3371 BL	Hardinxveld-Giessendam	0184-616586	archivaris
J. van den Bout	Rivierdijk 197	3372 BM	Hardinxveld-Giessendam	0184-616450	lid
J. Dubbeldam	Buitendams 134	3371 BN	Hardinxveld-Giessendam	0184-613938	lid
J. J. van Houwelingen	Kerkstoep 1	3372 DG	Hardinxveld-Giessendam	0184-617726	lid
A. Koorevaa	De Sav. Lohmanstraat 60	4207 NV	Gorinchem	0183-628647	lid
J. F. Teeuw-van der Plas	Amerhof 9	3371 SZ	Hardinxveld-Giessendam	0184-416380	lid
E. M. van Tilborg –van Wijngaarden	Grootveldsweer 81	3371 CB	Hardinxveld-Giessendam	0184-621237	lid

De minimum contributie voor 2007 bedraagt € 13,50. Voor leden tot 18 jaar en ouder dan 65 jaar € 11,00. Hogere bedragen zijn altijd welkom.
Bankrekening: 32.50.99.138, girorekening: 3879669. Bij elke betaling s.v.p. duidelijk uw lidnummer vermelden en wat u betaalt.

Donaties zien wij graag tegemoet. Zie voor meer info : www.hv-hardinxveld-giessendam.nl

HET DONKENLANDSCHAP IN PREHISTORISCHE TIJD

L.P. Louwe Kooijmans
J.A. Mol

C.C. Bakels
L.H. van Wijngaarden-Bakker

De ontdekking van de steentijd-bewoners van de donken

Leendert Louwe Kooijmans

Door de naspeuringen van de afdeling 'Lek- en Merwestreek' van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland werden in de zestiger jaren tot ieders verrassing midden in het Hollandse veengebied sporen gevonden van prehistorische bewoning. Die dateerden bovendien zelfs uit buitengewoon oude tijden: de nieuwe steentijd of neolithicum. Tevoren had niemand gedacht dat het moeraslandschap van die tijd de mensen iets te bieden had gehad en, redeneerden de wetenschappers, zo men er al was ingetrokken en sporen had achtergelaten, dan moesten die op grote diepte liggen, verborgen voor het oog van de huidige Alblasserwaarders. De werkelijkheid bleek dus anders. Op de toppen van de 'donken' getuigden splinters vuursteen en kleine scherfjes van aardewerk van een intensief gebruik.

Het grote onderzoek op de Hazendonk in Molenaarsgraaf, 1974-1976, leverde vervolgens een schat aan informatie op. De prehistorische bewoners hadden hun afval van de helling in het omringende moeras gegooid en het was daar als het ware in de klei- en veenafzettingen ingeseald. In de loop der eeuwen was het grondwater gestegen omdat toen de zeespiegel met enkele decimeters per eeuw steeg. Dat geschiedde toen in een tempo van circa 20 cm per eeuw en daardoor lagen de resten uit verschillende perioden keurig laagsgewijs gesorteerd boven elkaar, het oudste onder, het jongste boven. De lagen naast de Hazendonk bestrijken de periode van 4000 tot 2000 v.C. In alle perioden deden de mensen vooral aan jacht en visserij. Bever en otter waren het belangrijkste jachtwild, maar nu eens werden er ook edelherten geschoten, dan weer wilde zwijnen of ook wel reeën, afhankelijk - denken we - van de wisselende landschappelijke situatie. Vanaf het begin hield men daarnaast ook runderen en beschikten de bewoners over graan, hoewel dat niet ter plaatse op de kleine

donk kan zijn verbouwd. Alles wijst erop dat het donkje al die eeuwen werd gebruikt als een speciaal jacht- en viskamp door gemeenschappen die elders hun hoofdnederzetting hadden en daar (ook) het boerenbedrijf beoefenden. We denken daarbij aan de zandgronden van Noord-Brabant, al zijn zulke woonplaatsen noch daar of elders ontdekt.

Inmiddels zijn een groot aantal andere donken met de grondboor verkend; een project van Marten Verbruggen. Daarbij bleek ten eerste dat de meeste donken in verschillende fasen van de nieuwe steentijd als woonplaats zijn gebruikt. Ten tweede werden nog veel oudere lagen ontdekt, op dieptes van 5 meter en meer, teruggaand tot 5500 v.C. Bij de verkenningen voor de Betuwe-route werden twee nieuwe donkjes ontdekt, met toppen beneden -4 m NAP en beide met bewoningssporen uit die alleroudste fase. De spoorlijn zou ze verstoren en daarom moesten ze worden opgegraven: een buitengewoon kostbare operatie, en een buitenkans voor de archeologen. Eindelijk konden we een kijkje nemen op een diepte van 5 tot 10 m beneden NAP, in de periode van de jagerverzamelaars, nog vóór de vestiging van de eerste boeren in onze hoek van Europa! De mensen die in de steentijd het donkengebied introkken, kwamen uit het zuiden, van de zandgronden tussen de Maas en de Schelde. Hun contacten reikten nog veel verder, tot in Zuid-limburg en Henegouwen, maar ook hadden ze contacten met het kustgebied. Het is zelfs waarschijnlijk dat ze zelf regelmatig die streken bezochten, feitelijk op de hoge gronden woonden en in het begin alleen maar in bepaalde seizoenen op de donken woonden. In later tijden, toen ze al wat aan het boeren waren geslagen, denken we dat ze er niet meer met het hele hebben en houden naar toe trokken, maar nog wel speciale jacht- en visexpedities ondernamen. Uiteindelijk zijn zij aan het einde van de steentijd zóveel boer geworden dat ze die moeite niet meer namen. Bovendien was de streek ondertussen van een plassengebied veranderd in een groot moerasbos, minder

rijk aan vis en wild. In de hele steentijd blijkt het donkenlandschap grote aantrekkingskracht te hebben uitgeoefend op de prehistorische mens. Door de heel bijzondere conservering van alles wat de bewoners hebben achtergelaten, oefenen de donken heden ten dage een even grote aantrekkingskracht uit op wetenschappelijke onderzoekers. Niet alleen leert dat onderzoek ons veel over de mensen van toen, ook het oude landschap is onderwerp van studie. Van hen reconstrueert de Kwartairgeologe het 'fysische landschap' van klei- en veenafzettingen, de botanica scheidt een beeld van de vegetatie op basis van stuifmeel, zaden en hout, de zoöloge bevolkt het landschap met zoogdieren, vogels, vissen en zelfs reptielen, waarvan zij de botten, verzameld in de opgraving, determineerde.

Het prehistorische landschap rond de donken 'Polderweg' en 'De Bruin'

Joanne Mol

Als je over de Tiendweg in de Alblasserwaard loopt, valt vooral de enorme uitgestrektheid van de vlakke weilanden en de aanwezigheid van vele sloten op. Het is moeilijk voor te stellen dat zich in de ondergrond op diverse plaatsen resten van prehistorische nederzettingen bevinden. Toch zijn in 1997 en 1998 twee van woonplaatsen van 6000 à 7000 jaar oud bij Hardinxveld-Giessendam opgegraven. Hoe wisten de archeologen eigenlijk dat uitgerkend op die plaatsen iets te vinden was? Waarom specifiek dáár en niet 20 meter verder? Waarvoor hadden die mensen bijvoorbeeld die beroemde kano nodig?

Dit zijn vragen die indirect te beantwoorden zijn door in meer detail naar de ondergrond van de Alblasserwaard te kijken. Deze ondergrond bestaat voor het grootste deel uit veen met een dun kleidek. Dieper in de ondergrond echter, vanaf ongeveer drie meter, komen dikere kleilagen voor, afgezet tijdens rivieroverstromingen. Nog dieper in de ondergrond, vanaf ongeveer 10 meter, vind je alleen nog zand.

Deze variaties in de bodemgesteldheid geven aan dat het landschap van de Alblasserwaard door de tijd heen veranderd is. Het zand dat in het hele gebied op 10 meter diepte te vin-

den is, dateert van het einde van de laatste ijstijd, ruim 11.000 jaar geleden. De zeespiegel stond toen ruim 40 meter lager dan nu, omdat een grote hoeveelheid water was opgeslagen in het landijs in de noordpoolstreken. De hele Rijn-Maasdelta was toen één grote riviervlakte die in het voorjaar volledig onder water stond en in het najaar vrijwel volledig droog lag. In het najaar kon de wind vat krijgen op de losse zandkorrels en deze bijeen blazen tot metershoge duinen middenin de kale riviervlakte. Deze rivierduinen zijn bewaard gebleven en worden in dit gebied wel 'donken' genoemd. Het gehucht De Donk ligt op de top van zo'n rivierduin. De verhoging is nog steeds goed waar te nemen in het huidige landschap. De meeste donken zijn echter momenteel niet meer zichtbaar. Ze zijn begraven onder jongere afzettingen. Ook de opgegraven nederzettingen zijn op zulke donken gesitueerd. In die tijd waren het nog wel hogere plekken in het landschap, die droog bleven tijdens overstromingen.

Na de laatste ijstijd werd het geleidelijk warmer; het noordpoolijs smolt voor een groot deel af. Het vrijgekomen water veroorzaakte een snelle zeespiegelstijging van zo'n 1,5 meter per eeuw in het begin, geleidelijk afnemend tot een halve meter per eeuw ten tijde van de woonplaatsen in Hardinxveld, tot ongeveer 5 centimeter per eeuw nu. Onder invloed van deze zeespiegelstijging steeg ook de grondwaterspiegel sterk, waardoor het gebied veranderde in een groot moeras. Grote delen van de riviervlakte raakten begroeid met moerasvegetatie, waaronder de els en wilg en natuurlijk riet. De dode plantenresten bleven onder de natte omstandigheden op de brede riviervlakte bewaard en er ontstond een veenmoeras en door riet omzoomde kleine meertjes. Doordat de zeespiegel steeds maar bleef stijgen konden deze veenlagen geleidelijk dikker worden en zich steeds verder over de riviervlakte uitbreiden.

Tevens veranderde als gevolg van het warmere klimaat de brede, vlechtende rivier, die zo typisch was voor de ijstijd, in een rustiger riviertype, vergelijkbaar met de huidige Rijn en Maas. Deze rivier overstromde eens per jaar de rivierkommen en liet dan tussen de moerasbossen klei achter. Het grootste deel van het

jaar bleef het water staan, zodat het landschap bijzonder waterrijk geweest moet zijn. Het is dit soort landschap, waarmee de bewoners van de donken zo'n 7500 jaar geleden te maken kregen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze de hoge donken verkozen, om hun kampen op te slaan.

De donken waarop de nederzettingen gevonden zijn, liggen ver buiten het bereik van de toenmalige rivieren. Er zijn slechts kleine doorbraakgeultjes, zogenaamde crevassegeulen, met een waterdiepte van niet meer dan 1 à 2 meter in dit gebied te vinden. De grote rivier lag in die tijd meer naar het noorden.

Uit booronderzoek is gebleken dat in dit gebied binnen enkele kilometers rondom de vindplaatsen weinig van deze hoge donken te vinden zijn. Slechts de twee donken van de vindplaatsen waren in die tijd voldoende hoog. De resterende (lagere) rivierduinen waren inmiddels allemaal bijna volledig bedekt door

veen moerassen of kleilagen en zullen tijdens overstromingen beslist onder water hebben gestaan. De bewoners hadden weinig keus en betrokken de enige twee droge plaatsen in deze waterrijke omgeving. De gevonden kano's zullen dan ook noodzakelijk geweest zijn om zich goed over lange afstanden te kunnen verplaatsen.

De kampen zelf, zoals nu blijkt slechts in de wintermaanden bewoond, lagen op de hoogste delen, geconcentreerd op enige hectares. Het ligt voor de hand dat de hoogste donk

Een uitsnede van de laat-glaciale dalvlakte van Rijn en Maas in de ondergrond van de Alblasterwaard. In lichtgrijs de stroomvlaktes van de rivieren met daarin schetsmatig aangegeven de rivierlopen. Daartussen in grijs de rivierduinen waarvan de toppen nog als donken (zwart) boven de delta-afzettingen uitsteken.

het langst in gebruik is gebleven, omdat deze langer droog gebleven zal zijn. Inderdaad is de circa één meter hogere donk van opgraving De Bruin enkele honderden jaren langer benut dan de donk van opgraving Polderweg. Beide donken werden in die periode vanzelfsprekend intensief betreden en tevens werden in het zand diverse kuilen gegraven. De oorspronkelijke begroeiing werd daardoor geleidelijk minder dicht en er trad bij de woonplaatsen een versterkte bodemerosie op, doordat de grond niet langer door de vegetatie werd vastgehouden.

Iedereen die de tijdens de opgraving een blik heeft kunnen werpen op de vrijliggende donk zal het zijn opgevallen dat de donkhelling behoorlijk steil was. Juist deze steile helling van het inmiddels vrijwel vegetatievrije rivierduin versterkte de eerder genoemde bodemerosie. Tijdens hevige regenval kon het zand van de helling afspoelen, maar ook het voortdurend belopen van het losse zand veroorzaakte een hellingafwaartse verplaatsing van het zand samen met het aan het oppervlak gelegen afval. Zo ontstond een opeenhoping van afgegleden en afgespoeld donkzand, vermengd met bewoningsresten, zoals houtskool uit haardjes, etensresten als verbrand bot en zelfs artefacten, die allemaal oorspronkelijk aan het oppervlak gelegen hadden.

Door het voortduren van dit proces tijdens de lange bewoningsgeschiedenis werd deze laag, een zogenaamd colluvium, dikker en dikker, tot maximaal 70 centimeter. Dit voormalige donkzand is zwart gekleurd door houtskool en is zo goed te onderscheiden van het oorspronkelijke rivierduin, de veenlagen en rivierklei. Tevens is de aanwezigheid van verbrand bot (witte spikkels tussen het zwarte zand) zeer kenmerkend. Dit colluvium kan hellingafwaarts worden vervolgd, totdat het overgaat in veen en klei: de moerasbossen en riviersedimenten, waar de mensen natuurlijk ook overheen liepen. Ook daarin kunnen nog houtskooldeeltjes en andere vondsten worden aangetroffen.

Deze bewoningslagen zijn hierdoor goed te herkennen en te vervolgen in boringen, zodat de woonplaatsen op de donken eerst ontdekt en vervolgens in kaart gebracht konden worden. Daardoor was de plaats voor de dure

opgravingen vooraf nauwkeurig te bepalen. De evenzo belangrijke ouderdom van deze bewoning is vervolgens geschat aan de hand van de grondwaterstand in die tijd. Inmiddels hebben we een redelijk goed overzicht van de ouderdom die bij een bepaalde hoogte van de grondwaterspiegel in dit gebied hoort. Doordat het veen met de grondwaterspiegel mee omhoog groeit, kan uit de hoogteligging van klinkvrij veen (direct op zand), de ouderdom van zo'n veenlaag geschat worden. Ook de artefacten, die zich in dat veen bevinden zullen dus ongeveer deze ouderdom hebben. Deze schatting kan vervolgens geverifieerd worden met de C14-methode. Zo is vastgesteld dat de bewoning plaatsgevonden heeft vanaf circa 7500 tot ruwweg 6400 jaar geleden, maar dat moet nog bevestigd worden met verdere dateringen van opgraving De Bruin.

Uit het vooronderzoek is dus de aanwezigheid van deze bewoningslagen vastgesteld en uit de daarna verrichtte opgravingen bleek dat de diverse activiteiten in het moeras rondom de donk ook hun sporen hadden achter gelaten, in de vorm van diverse spectaculaire vondsten zoals hardjes, kano's en zelfs een fuik. De bewoning van de donken kan alleen in samenhang met het omringende waterrijke gebied worden beschouwd: de rivierduinen zijn de droge kampplaatsen, terwijl het open water en het moerasbos de noten, vruchten, vissen, vogels en zoogdieren herbergen, die de toenmalige mensen als voedsel dienden.

Moeras met droge plekjes: de begroeiing van het Zuid-Hollandse donken landschap

Corrie Bakels

Hoe zag het gebied van de Alblasserwaard en omstreken er ten tijde van het LaatMesolithicum en Neolithicum uit? Na het onderzoek van zes donken denken de archeobotanici daar wel enig idee van te hebben: het gebied was één groot moeras. Of we nu de Hazendonk, Brandwijk-Het Kerkhof, Hardinxveld-Polderweg, Hardinxveld-De Bruin, Ijsselmonde of Hillegersberg nemen, het zijn slechts droge stipjes in het nat. Holland-waterland, maar dan op een onvoorstelbare manier. Zelfs de Biesbosch geeft geen goede indruk.

Geologen en fysisch-geografen leveren het

oppervlak met zijn reliëf en waterhuishouding. De botanici stofferden dat landschap vervolgens met planten. De benodigde informatie komt uit het onderzoek van stuifmeelkorrels (pollen), zaden, hout en blad resten die onder de grondwaterspiegel bewaard zijn gebleven. Het veen rondom de donken bestaat uit zulke resten, dus aan informatie geen gebrek.

Het landschap bestond uit een afwisseling van ondiepe meren, kleine poelen, rietmoerassen en elzenbroekbos. In sommige tijden was er meer open water en in andere wat meer elzenbos. Het water was rustig en schoon. Er groeiden onder andere waterlelie, kikkerbeet, waternoot en vlotvaren. De laatste twee komen nu niet meer in Nederland voor. Wanneer de meertjes dichtgroeiden ontstonden er riet- en zeggevelden. Het zogenaamde verlandingsproces eindigde met een moerasbos, waarin de els domineerde. Een dergelijk bos heeft nauwelijks ondergroei van struiken. Kruiden en moerasvarrens bedekken de bodem. Desondanks is het bos voor de mens niet begaanbaar. Het is er zó nat dat er nog actieve veenvorming plaats vindt. Alleen bij vorst kan men er lopen.

De enige manier van verplaatsen was per boot, via de geulen die het gebied afwaterden. Donken waren de enige droge plekken in dit landschap. Zij waren alleen bereikbaar als er een geul langs liep. Om een donk te betreden moest men eerst door een zone van elzen en veel brandnetels. Daarna kwam men in een loofbos met mooie oude essen, eiken en een enkele appelboom. Op de top stonden lindebomen. Omgevallen stammen versperden hier en daar de weg. De stammen waren bedekt met mos en paddestoelen. De tonderzwam was zo'n paddestoel. Het bos was niet zo dicht en zwaar dat er geen struiken konden groeien. Ook moeten er plekken zijn geweest waar alleen maar struiken stonden. Behalve eikels en lindevruchtjes zijn er namelijk heel wat hazelnoten, vruchten van rode kornoelje en dergelijke gevonden. Struiken dragen alleen vrucht wanneer ze voldoende licht krijgen.

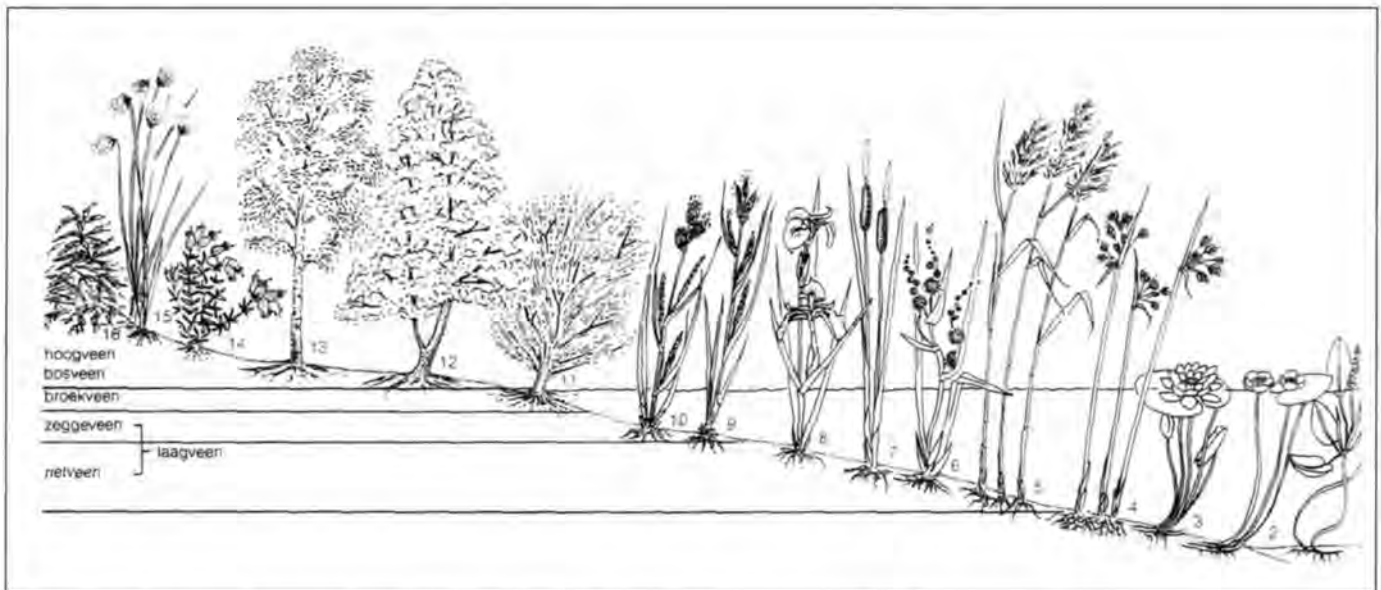
De omgeving was rijk aan wild, gevogelte en vis, maar de plantenwereld had de mens ook heel wat te bieden. Ten eerste waren er de eikels en hazelnoten. Beide zijn, behalve in natte staat, ook verkoold gevonden, wat bete-

kent dat de mens er iets mee heeft gedaan. Het zijn voedzame noten, die men in grote hoeveelheden kan verzamelen en lang kan bewaren. Eikels worden eetbaar als ze geroosterd worden. Daarbij verdwijnt de bittere smaak. Nog in historische tijd werd eikel meel gemaakt. Overigens had de mens bij het verzamelen van eikels en hazelnoten wel concurrentie van muizen. Er zijn heel wat knaagsporen te zien. Andere producten van het bos waren appels en knolletjes van speenkruid.

In vochtige bossen komt zoveel speenkruid voor dat het loont om de zetmeelrijke knolletjes uit de grond te spitten en daarvan eten te bereiden. Verkoolde resten zijn de getuigen. De pitten van de rode kornoelje leveren olie en zijn takken een goede grondstof voor visfuisen. De gevonden fuikresten bestaan uit kornoeljetwijgen, samengebonden met lindebast. De lindeboom leverde het touw van de prehisto-

was natuurlijk een waardevolle grondstof. Alle houtsoorten werden gebruikt als brandhout. Ook de natte omgeving leverde waardevolle planten op. Vooral de waternoot moet genoemd worden. Het inwendige van deze stekelige noot is smakelijk en voedzaam. In streken waar dit waterplantje voorkwam, werd hij veel gegeten, soms zelfs als hoofdvoedsel. In Finland heeft de waternoot de bijnaam 'aardappel van het Neolithicum'.

De herhaalde bezoeken aan een donk, of een wat permanentere bewoning, hadden zeker effect op de oorspronkelijke vegetatie, juist ook omdat het droge oppervlak beperkt van omvang was. De invloed is zichtbaar als een 'verstruiking' van het oorspronkelijke bos. De grote bomen namen in aantal af, al verdwenen ze nergens volledig. De echte grootschalige schade is toe te schrijven aan de stijging van

Een overzicht van planten die een belangrijk aandeel hebben in de vorming van de verschillende veensoorten, in volgorde van natuurlijke successie van open water naar moerasbos en vandaar naar hoogveen. Rechts de eerste veenvormers in open water: fonteinkruid (1) gele plomp (2) waterlelie (3). Zij worden gevolgd door hoog opschietende gewassen, met name mattenbies (4) en riet (5). Daarnaast staan enige vertegenwoordigers van de rietlandvegetatie: egelskop (6) kleine lisdodde (7) gele lis (8). Twee zegges (9, 10) staan voor de ontwikkeling van het mesotrofe zeggeveen. De wilg (11) en vooral de els (12) vormden uitgestrekte moerasbossen: hun resten vormden de moeras- of broekvenen. Links enkele hoogveenvormers: de berk (13) als vormer van bosveen, vervolgens dophei (14) en wollegras (15) en tenslotte de hoogveenvormer bij uitstek, het veenmos (16).

rie. Zijn stam was goed om er boomstamkano's van te maken. De kano van Hardinxveld is een uitgeholde lindestam. Met deze opsomming zijn nog lang niet alle gebruiksmogelijkheden van het bos op de donken opgesomd. Hout

de grondwaterspiegel, waardoor de eiken en linden stierven. Op het moeras had de mens geen zichtbare invloed. Door de vernatting nam het oppervlak alleen maar toe. Het donken land was en bleef een waterland.

De fauna van de Alblasserwaard in vroeger tijden

Louise van Wijngaarden-Bakker

Wie nu uitkijkt over de Alblasserwaard ziet een vrijwel reliëfloos landschap van groene weiden met zo hier en daar een boerderij of een rijtje knotwilgen. Het is moeilijk voor te stellen dat dit zo'n 7000 jaar geleden een wildernis was met hoge, beboste donken, moerassen van elzen broekbos, omzoomd met rietkragen. Dit alles werd doorsneden door geulen en stromen, die zich zo hier en daar verwijdden tot langgerekte meren. Voor de prehistorische jagers die dit gebied toen vanuit een kano verkenden, was het op het eerste gezicht duidelijk dat daar een rijke jachtbuit te halen was.

Langs de oevers van de geulen waren duidelijke sporen van de aanwezigheid van bevers, de grootste knaagdieren van Europa. Schuin afgeknaagde takken en gevelde bomen, waarvan de bast was geschild, wijzen op de bevers. Ook de burchten van de bevers liggen altijd direct langs de oever omdat de enige ingang daarvan altijd onder water ligt. Bevers zijn sinds het midden van de vorige eeuw in Nederland uitgestorven, voornamelijk als gevolg van overbejaging. Sinds 1988/'90 is een aantal bevers uitgezet in de Biesbosch. Na wat aanloopproblemen lijkt de soort zich nu goed te handhaven.

Een volwassen bever kan wel 35 kg wegen en vormt dus een flinke voedselbron. Daarnaast is de vacht vooral in de winter van zeer goede kwaliteit. Zowel in Hardinxveld-Polderweg als op de Hazendonk was de bever het belangrijkste jachtwild. Bij de bewoners van de Polderweg gaat het om echte jager-verzamelaars, maar op de Hazendonk om mensen die tevens van landbouw en veeteelt leefden. Voor deze laatsten vormde de traditionele beverjacht kenmerkend een welkome bron van voedsel en pelzen.

Een tweede typische waterbewoner is de otter. De aanwezigheid van dit roofdier is in het veld voor een geoefende speurder goed te herkennen. Otters markeren hun leef- en jachtgebied met uitwerpselen; ook gebruiken ze steeds dezelfde paadjes om in en uit het water te gaan. De pels van de otter is volkomen waterdicht. Ze zijn aanzienlijk kleiner dan de bever,

de mannetjes wegen ten hoogste 12 kg. Tot het begin van deze eeuw kwam de otter in alle zoetwatergebieden van Nederland voor. Rietlanden, moerassen en geulen met schoon, visrijk water vormen het ideale leefgebied van otters. In de Alblasserwaard was zo'n leefgebied in Meso- en Neolithicum alom aanwezig. In 1983 is de laatste otter in Nederland gesignaleerd en sindsdien geldt de soort hier als uitgestorven. Belangrijkste oorzaak van uitsterven is waterverontreiniging.

Op de beboste donken leefden nog enkele andere pelsdiersoorten, zoals de boomarter, de bunzing en de wilde kat. Ook op deze dieren werd jacht gemaakt. Boomarters, bunzingen en wilde katten zijn kleine roofdieren, die muizen, kleine of jonge vogels en insecten eten. Een heel enkele keer kwam een echt groot roofdier, namelijk de bruine beer, het gebied in. In de neolithische laag van de Hazendonk zijn in elk geval drie resten van deze soort gevonden.

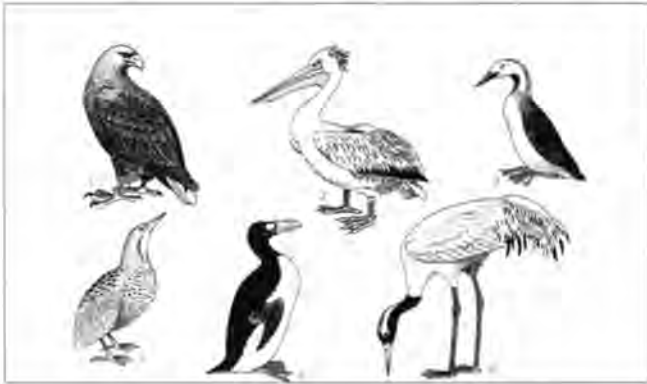
Dan zijn er nog twee andere grote soorten waarop gejaagd werd: edelhert en wild zwijn. Mannelijke exemplaren van daarvan kunnen wel 150 tot 180 kg zwaar worden. Edelherkten zullen vooral de moerassen en geuldalen opgezocht hebben. Behalve voedsel en huid leveren mannelijke dieren ook gewei. Uit de opgraving te Hardinxveld weten we dat van dat gewei een heel scala aan gebruiksvoorwerpen gemaakt werd. Het gewei hoeft niet uitsluitend van gejaagde dieren afkomstig te zijn. Edelherkten werpen in het vroege voorjaar hun gewei af en het is heel goed denkbaar dat de donk-

Enkele grote zoogdieren die vroeger de delta bevolkten, maar nu in Nederland niet of nauwelijks meer voorkomen.

1. boomarter, 2. wilde kat, 3. wild paard, 4. eland, 5. bruine beer, 6. bever, 7. otter.

bewoners de geweien in die tijd verzameld hebben. Wilde zwijnen zijn meer gebonden aan bossen. Het zijn alleseters, maar eikels en beukenoten (mast) vormen het voorkeursvoedsel. Ten tijde van de bewoning van de Hazendonk en de Polderweg kwam de beuk nog niet voor in Nederland. Het botanisch onderzoek heeft uitgewezen dat op de donk aan de Pol-

De prehistorische delta met zijn uitgestrekte plassen en moerassen kan zeer wel het broedgebied zijn geweest van vogels die nu zeldzaam zijn geworden, ons alleen maar op de trek bezoeken of helemaal verdwenen zijn: 1. zeearend, 2. kroeskoppelikaan, 3. roodkeelduiker, 4. roerdomp, 5. reuzenalk, 6. kraanvogel.

derweg veel eikenbomen groeiden en het is niet uitgesloten dat de zwijnen daardoor in het najaar, als de eikels van de bomen vallen, aangetrokken werden.

De waterrijke wildernis was natuurlijk ook rijk aan vissen. Het water was zuurstof- en voedselrijk en langs de oevers bevond zich een dichte begroeiing, die beschutting gaf aan jonge vissen. Voor brasem, baars, verschillende soorten voorns en de snoek was dit een uitstekend leefgebied. Uit de vondsten van de Polderweg blijkt dat de snoeken wel een lengte van 1,20 m konden bereiken! Veel zeldzamer waren meerval en steur.

De meerval komt nu alleen nog voor in de Westeinderplassen en de steur is helemaal uitgestorven in Nederland. Steuren leven in zee, maar komen in de zomer naar het zoete water om er te paaien. Ze kunnen wel vier meter lang worden en zijn daarmee de grootste inheemse vissen van ons land.

Ook voor watervogels was het gebied natuurlijk aantrekkelijk. Wilde eenden, talingen, smienten, ganzen en zwanen kwamen hier overwin-

teren, maar ook vogels die nu zeldzaam zijn in Nederland zoals de purperreiger, de wateral en de roerdomp foerageerden in de moerassen. Hoog in de lucht vloog de zeearend. Het moeras was tevens het leefgebied van de moerasschildpad. Op de opgraving van de Polderweg zijn veel stukjes van buik- en rug-schild van dit dier aangetroffen. De moerasschildpad vormt een directe aanwijzing dat de temperatuur hier toentertijd hoger was dan vandaag. De moerasschildpad heeft een iets hogere zomertemperatuur nodig voor het uitkomen van de eieren. Vandaag de dag ligt de noordgrens van zijn verspreiding in België. De prehistorische jagers zagen ongetwijfeld zo nu en dan een zonnende schildpad op een warm, open plekje. Schildpadden werden gegeten, maar het schild vormt natuurlijk ook een prima schaalpje, zeker als je het gebruik van aardewerk nog niet kent.

Rest nog een diersoort, die de prehistorische jagers vergezelde op hun tochten en dat is de hond. Honden zijn de oudste huisdieren van de wereld. Er zijn aanwijzingen dat wolven al aan het eind van de laatste ijstijd (circa 12.000 jaar geleden) werden gedomesticeerd. Hun gebruik als hulp bij de jacht ligt voor de hand. De honden van Hardinxveld stonden vrij hoog op de poten en dat moet in de waterrijke omgeving zeker een voordeel zijn geweest. De hond nam in de samenleving een belangrijke plaats in, zo belangrijk dat ze net als mensen na hun dood begraven werden. In Hardinxveld is zo'n honden graf opgegraven.

Wanneer we kijken naar de vroege bewoningsgeschiedenis van de Alblasserwaard, dan zien we dat het gebied een paar duizend jaar door jagers is geëxploiteerd. Die exploitatie was zodanig dat de belangrijkste soorten - bever, otter, wild zwijn en edelhert - in stand bleven. Er moet een zeker evenwicht zijn geweest tussen de natuurlijke aanwas van de populaties en de jachtdruk. Op die manier kon de wildernis in stand blijven.

Prof.dr. C.C. Bakels, Prof.dr. L.P. Louwe Kooijmans en Dr. J.A. Mol zijn verbonden aan de Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden. Or. L.H. van WijngaardenBakker is verbonden aan het Archeologisch Centrum van de Univer-

siteit van Amsterdam. Zij maken allen deel uit van het onderzoeksteam van de opgravingen van de twee donken 'Polderweg' en 'De Bruin'

te Hardinxveld-Giessendam, in de Betuwe-route, 1997-1998.

"T PEERD VAN BERGEIJK"

(uit Het Kompas van 11 augustus 1955)

De vervoermiddelen waarmee de bakkers uit onze omgeving hun brood bij de klanten brengen, zijn bijna allemaal gemotoriseerd. Paard en wagen werd in de afgelopen jaren verwisseld voor een moderne carrie of bestelwagen en het veelvuldig geklak van de paardenhoeven is hierdoor belangrijk verminderd.

Gebroeders van Bergeijk handhaafden tot nu toe hun traditioneel vervoermiddel. Zij bezorgen nog steeds met de hoog gewielde houten bakkerskar.

Volgende week zaterdag zal 'Corrie', de trouwe viervoetige aandrijfkracht van de bruin en beige gelakte wagen echter haar laatste rondgang in Hardinxveld en Giessendam maken. Dan zal zij met vervroegd pensioen gaan en valt ook zij ten offer aan de moderne beschaving. Toch zal Peet van Bergeijk, de vader van de huidige bakkers, met weemoed terugdenken aan de tijd dat hij zijn bakkerij in Buitendams begon. In 1914 begon hij zijn bedrijf met vijf klanten.

Inmiddels hebben zijn zoons zijn opgebouwde zaak overgenomen. De spaandersbossen zijn verdwenen en nieuwe ovens hebben hun intrede gedaan.

De nieuwe "Bedfort" bestelwagen gaat de taak van paard en wagen overnemen.

Vier jaar lang heeft "Corrie" de bakkerswagen

voortgetrokken en de sleur van haar beroep maakte dat zij precies wist waar de klanten woonden. En zij was hierin heel nauwkeurig. Moest een klant om de andere week brood hebben, dan stopte zij 's maandags normaal bij deze klant. Een goedmoedig tikje was dan voor haar genoeg om te vertellen dat er deze week geen brood nodig was op dit adres. De volgende maandag stopte zij wel.

'sWinters trok zij, gestift tegen gladheid, de 'arretikker' voort. Haar luxe bellentuig leek op een zondagse jurk en met trots draafde zij over de besneeuwde wegen.

Zij had een uitgesproken hekel aan muziek. De prachtige uniformen van E.M.S. konden haar niet vermurwen. Een keer heeft een langs de weg musicerend corps haar de stuipen op het lijf gejaagd. Met het schuim op haar mond rende zij met wagen en al op de herrieschoppers toe en met schrik en beven stoven ze uiteen en gillende voorbijgangers keken ontdaan naar zoveel vrouwelijk machtsvertoon. Toen zij tientallen meters verder door een durfal tot staan werd gebracht, keek zij nog achterom of dat ze wilde zeggen: "Nou zal je het voortaan wel laten he!"

Toen werd zij weer gedwee en die gedweeheid maakte haar populair bij de kinderen.

Als de baas haar een uitbrander gaf, waren er